

MÁTÉ ÁGNES

A sienai teve és a meztelen fecske: a *lectio facilior* csodálatos életéből

A tanulmány néhány sajátos másolási hibára hívja fel a figyelmet, amelyek E. S. Piccolomini Historia de duobus amantibus című munkájának kéziratos és nyomtatott hagyományában tűnnek fel. A szövegváltozatokban jelentkező, olykor szándéktalanul is humoros félreértések a másolási és szövegszedési folyamatok mentális és technikai mechanizmusaira hívják fel a figyelmet. A dolgozat címében feltűnő két fantasztikus állat is névtelen scribák tollán született, de sajnos nem jutottak szerephez egyetlen, a Historia szövegén alapuló nemzeti nyelvű fordításban sem.

Kulcsszavak: lectio facilior, scribe, másolási gyakorlat, szedési hiba, Historia de duobus amantibus

Lázár Istvánnak, Vadai Istvánra emlékezve, szeretettel

Amikor 2022 tavaszán azon töprengök, hogy milyen írással köszönhetném Lázár Istvánt közelgő 60. születésnapja alkalmából, a megjelent kötet egyik szerkesztőjeként már tudom, hogy legkedvesebb témájáról, Francesco Petrarca műveinek irodalomtörténeti hatásáról több dolgozat is készülóban van. Azután május első napjaiban érkezik a hír, hogy ebben az évben nem kap hosszabbítást az *Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport*, amely 2018 óta Vígh Éva és Lázár István négykezes irányítása alatt számos fontos könyv és cikk megjelenését tette lehetővé, én is hálával tartozom segítségükért. Kiderül tehát, hogy 2022 őszén nem lesz *Antikvitás és Reneszánsz* folyóiratszám, az oda szánt ötlet felhasználható máshol.¹ A jegyzeteimet olvasgatva előkerül néhány érdekes másolási hiba Piccolomini

¹ Mire a szerkesztési folyamat végére értünk, a kötetből mégis *Antikvitás és Reneszánsz* folyóirat különszám lett...

Historiájának számos szövegtanújából, és felmerül pár szókapcsolat, amelyek mintha egykori barátunk és kollégánk, a Lázár által különösen kedvelt Vadai Pista címadásait idéznék:² ezek kaptak helyet ennek a tanulmánynak az élén.

Egyik utolsó emlékem Vadairól, hogy az MTA Könyvtárában Hubert Gabriellával bemutatják az *Evangélikus és református gyülekezeti énekek (1601–1700) RMKT XVII/17.* kötetet, és Vadai hosszasan magyarázza a „Jézus, lelki csókom” helyett az érvényes „Jézus, lelki tyúkom” olvasatot, ami ránézésre *lectio difficilior*, de igazából a német eredetin alapuló fordítás a kulcsa. Amint a tanulmány végére remélhetőleg kiderül, a lelki tyúk és a meztelen fecske Lynnaeus kettős nevezéktanán (amelynek születési helyét Lázárral és a szegedi neolatinosokkal együtt látogattuk meg még 2009-ben az uppsalai botanikus kertben) kívül is rokonok.

Triviális tudás nincs

E. S. Piccolomini *Historia de duobus amantibus*ában nagyjából negyven mitológiai hős, antik történelmi vagy bibliai alak neve kerül elő. A szerelmi történet kilencven körüli szövegtanújának tanulmányozása során az elmúlt tizenöt évben az a benyomás alakult ki bennem, hogy ezeknek a neveknek és kontextusaiknak az ismerete igen rétegzett tudást jelentett a kora újkori másolók körében. Lényegében nincs olyan névalak, amelynek valamilyen érdekes vagy egyenesen tréfás változata ki ne alakult volna,³ mert a *scriba* (akárcsak a filológus) olyan állatfajta, amelyik rendszerint azt hiszi, hogy jobban tudja. Korábban külön publikációban is foglalkoztam olyan másolási hibákkal,⁴ amelyek a különböző fordításokban szerephez jutottak. Most inkább az egyes, jobbára névtelen másolók leleményeiből szemezgetek, amelyek egy jövőbeli kritikai kiadásban is csak az apparátus aljára kerülnének, mint filológiai resztlí, miközben sokat elárulnak a szövegelőállítás mentális és technikai mechanizmusairól.

² Ki az egér?; A részeges götte...; Fától az erdőt stb.

³ MÁTÉ (2018: 303–343).

⁴ MÁTÉ (2019).

Első példám annak a másolónak az ötlete, aki a Wrocław-i Egyetemi Könyvtár IV Q 62 jelű kódexében a 381v oldalon a trójai mondakör „jobban tudásáról” tett tanúbizonyságot: *Tum equi equitales[!] illi erant quales in fabulam esse ad troyam venisse agamennonis[!]*. Eurialus és Lucretia történetének latin eredetije annyira sűrű intertextuális hálózatot alkot, hogy minden sora mögött klasszikus utalást kell keresnünk. Az adott helyen Piccolomini Eurialus lovait a Trója alá érkező Memnón ménéséhez hasonlítja, Ovidius két helyére utalva (*Am.* I, 8 4 és *Fasti* IV, 713–714). A hibát feltételező másoló a Tróját támogató Memnón helyére az *aga-* szótag betoldásával a támadó sereg egyik vezérért, Agamemnont illesztette a szövegbe, mert utóbbiról biztosan tudta, hogy köze van a mítoszhoz, és nyilván lovai is voltak.

A második példám szintén a trójai mondakörhöz kapcsolódik, de a *scriba* egészen más égtáj szülötte. Kézírása és a szövege tulajdonságai alapján is itáliai személy írhatta a Biblioteca Apostolica Vaticana Pal. Lat. 1585 kódexének *Historia* verzióját, amelynek a 171v oldalán ez áll: „*Dei phebus[!] helena prodidit.*” Bár a híres szépségű Heléna több férjet is elhasznált, a napisten, Phoebus Apollón nem tartozott közéjük. A szóban forgó becsapott férj tehát Deiphobus,⁵ Priamosz trójai király fiai között a harmadik legérdemesebb Hector és Paris után. A szövegromlás, amelynek itt tanúi lehetünk, a következőképpen alakulhatott, talán több másolaton keresztül, vagy hallás utáni lejegyzésnek köszönhetően: Deiphobus – deiphebus (vö. Phebus vagy Phoebus napisten nevének ortográfiai variánsai) – Dei phebus.

A harmadik példámban a személynév motiváltsága teljesen elhalványul a kéziratosságból a nyomtatásba történő átmenet során. A vergiliusi hagyomány szerint Euryalus testi-lelki jóbarátja Nisus, aki Piccolomini novellájában inkább csak a kerítő szerepét játssza el,⁶ ő talál egy vénasszonyt, aki elvigye Eurialus levelét Lucretiának. Valószínűleg a hanyag írásmód miatt minuscula formában egy n-r betűcsere következik be, ami utat talál a római ősnymondászat két termékébe.

⁵ MÁTÉ (2018: 264).

⁶ MÁTÉ (2018: 256).

Ugyanis mind az R4⁷ mind az R3⁸ jelű kiadvány *Risus* alakban tartalmazza Eurialus barátjának nevét. Az R3 kiadás 157v (modern kori, a kolligátumot egységben kezelő számozás szerint) oldalán kisbetűvel ez áll: *Litteras ad nuptum ferendas committat risus[!] huic fidus comes*. Alább a képkivágaton az R4 kiadás vonatkozó oldalának részletén pedig nagy kezdőbetűvel, teljes értékű tulajdonnévként látjuk viszont Nisus–Risust. A nyomdász nem volt túl következetes, mert a szereplő második feltű-feltűnésénél a szövegben kisbetűvel írt *nisus* alakot szedett ki. A harmadik előfordulásnál pedig, vagy a kézirat gyenge minősége, vagy a szedő gondatlansága miatt (n átfordítása u-vá) a *uisum* alak tűnik fel, amely rendesen a szöveghagyomány egy teljesen másik ágában szokott előfordulni.⁹ Mindezek tükrében ez az 1473 körüli római kiadás egy állatorvosi ló, amely a *Historia* szövegének a kéziratosságból a nyomtatásba való átmenete során jött a világra. Igazán kár, hogy a nyomtatvány nem vált egyetlen ismert *Historia* fordítás forrásává sem, hogy a vergiliusi beszélő névből egyenesen Nevető név legyen.

**querit cui ceras ad nuptū ferēdas cōmit
tat Risus huic fidus comes erat · harum
rerum callidus magister hic pronuncium
fufcipit mulierculāq̄ conduit cui littere**

1. ábra: Risus

Amint a fenti példákából is jól látszik tehát, mindaz a tényanyag, amit mi lexikonok, szótárak és klasszika-filológusok generációinak munkája nyomán ki tudunk keresni, rendszerint nem állt a szövegtermelés iparosainak a rendelkezésére, s legtöbbször valószínűleg nem is tekintették feladatuknak, hogy pontosan értsék, amit leírtak vagy kinyomtattak.

Te is, fiam, Brutus(?)

⁷ R4[*Historia de duobus amantibus*], [Róma, a *Mercuriales Quaestiones* tipográfusa (Theobaldus Schenckbecher?), 1473 körül]. Az idézett kéziratok és ősnymtatványok részletes leírása: MÁTÉ (2018: 365–378).

⁸ R3 [*Historia de duobus amantibus*], s.l. [Róma], s.t. [Bartholomeus Guldinbeck], s.a. [kb. 1477].

⁹ MÁTÉ (2018: 81).

2019-ben egy Piet Franssen nevű holland nyomdászattörténész igen alapos tanulmányt szentelt a *Historia de duobus amantibus* első, 1515 körülre datált, néhány lapnyi töredékben fennmaradt angol fordításának.¹⁰ Franssen célja az volt, hogy a nyomtatványt újabb érvekkel kösse az antwerpeni nyomdász, Jan van Doesborch műhelyéhez, és kiemelte a nyomdász lehetséges francia kapcsolatait. Számomra azért volt különösen értékes az a publikáció, mert a csupán 210 sornyi verses szövegben is találtam néhány hibát, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy a latin novella sienai történelmi háttere még nagyobb fejtörést okozott a szöveg másolóinak és fordítóinak, mint a zsúfolt klasszikus apparátus.

A történet szerint Eurialus és Lucretia első randevújára fényes nappal, Lucretia házában kerül sor, ahová udvarlója gabonahordó béreslegénynek öltözve jut be. Rövid idő után azonban Sosias, a ház német szolgálója és Lucretia bizalmasa figyelmezteti a párt, hogy Lucretia férje, Menelaus és vele egy Bertus nevű férfi érkezik okiratokat keresve. Lucretia előbb az ágy végén álló ládába, Ritoókné Szalay Ágnes örökbecsű kifejezésével élve „a szuszék”-ba rejti el kedvesét, majd kihajít egy ékszeresládikát a magas ház ablakán, hogy amíg Menelaus és Bertus megmásszák a sok lépcsőt, új rejtekhelyet találjon Eurialusnak. A Bertus nevű szereplőt Siena történetének ismerői azonosítani tudták a város hivatalviselői között, akik Zsigmond császár látogatása idején (is) fontos szerepet töltek be az előkelő vendégek ellátásában,¹¹ így biztosak lehetünk benne, hogy Piccolomini szándéka szerint a névalak valóban Bertus. A latin novella szövegében kétszer is elhangzik ennek a szereplőnek a neve: *Tum Menelaus, et una Bertus, adsunt chirographa nonnulla ad rem publicam pertinentia quaesituri.*¹² *Motus hoc facto Menelaus Bertusque una repente in vinculum se praecipitant.*¹³

Az angol töredékben azonban a férfi neve a római történelemben jártas írástudók számára ismerősebb Brutus alakban található meg:¹⁴

96 werke. Than came menelaus and **one named bru**

¹⁰ FRANSSEN (2019).

¹¹ Frugoni (1941).

¹² MÁTÉ (2018: 274).

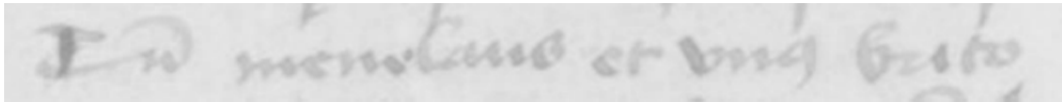
¹³ MÁTÉ (2018: 275).

¹⁴ FRANSSEN (2018: 18).

97 **tus** seekynge certaen letters longing to the comen
 98 profye. whiche as they be not fonde in none coffers

A Bertus–Brutus szövegromlás azonban nem az 1515-ös angol szöveg fordítójának, de még csak nem is a francia Anthitus la Favre-nek a találmánya, ahogy korábban feltételeztem,¹⁵ hanem már a latin szöveg-hagyományban is felfedezhető folyamat eredményeként alakulhatott ki. 2018-ban publikált monográfiám megjelenése óta néhány újabb *Historia* kézirat fotómásolatai váltak nyilvánosan elérhetővé az interneten. Közülük az egyik a Giessen Universitätsbibliothek tulajdonában álló 1256. számú kódex (ms Gi). Ebből a kéziratból idézem a fenti két latin hely megfelelőjét és fotókivágatukat is közlöm:

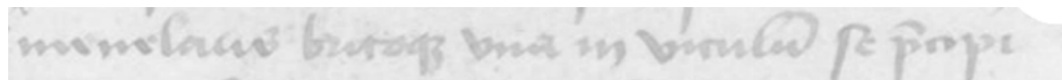
ms Gi 20v tum menelaus et **unus brito** assunt

2. ábra: brito ms Gi/1.

A másolás során a *scriba* talán eltévesztette, hogy hova kell tennie az -us végződést jelző 9-es számot és így lett az *una Bertus* szintagmából *unus brito* olvasat. Az azonban feltételezhető, hogy már az előtte álló szövegben sem lehetett tisztán kivehető a név b-e-r-t betűsora, valószínűleg már ott végbement a b-r-[magánhangzó]-t változás. Erre mutat a másik hely, ahol szintén tisztán kivehető, hogy a névalak *brito*:

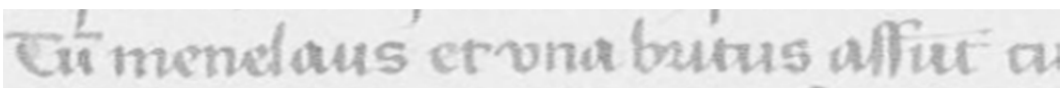
21v menelaus **britoque** una

3. ábra: brito ms Gi/2.

A párizsi Bibliothèque Nationale Lat. 8757 számú kódexében található *Historia* szövegtanú szintén a *britus* névalakot látszik közvetíteni a két fentebb idézett helyen:

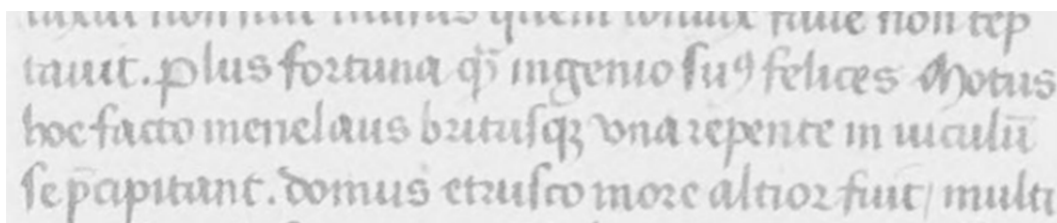
ms Ps3 119r Tum menelaus et una **britus** assunt

4. ábra: britus ms Ps3/1.

¹⁵ MÁTÉ (2018: 176).

ms Ps3 120r Motus hoc facto menelaus **britusque** una repente in viculum se precipitant.

5. ábra britus ms Ps3/2.

A párizsi ms Ps3 kódexről csak azt lehet tudni, hogy 15. századi összeállítású, a giesseni ms Gi kézirat azonban Robert Schindler megállapítása szerint Charles de France gyűjteményének része volt, Franciaországban írták össze, és 1463 körülre datálható.¹⁶

A franciaországi kötődésű kódexek mellett Anthitus la Favre francia fordításának különböző kiadásai tanúskodnak róla, hogy a Bertus névalak azon a nyelvterületen erős romlásnak volt kitéve. Anthitus la Favre *L'ystoire de deux vrai amans Eurial et la belle Lucretse* című művét Lyonban 1494–95 körül Jean de Vingle nyomdája adta ki először,¹⁷ és 1515-ben, az angol töredék keletkezésének évében már legalább a hatodik kiadását érte meg (Lyon, Jean de Vingle, 1515).¹⁸ Ezt követte még egy kiadás 1526–28 között és egy másik 1537-ben. Ebből a kiadási hullámból én három szövegtanúhoz tudtam hozzájutni, amelyek között sajnos nem szerepel az 1515. évi, az angol töredék feltételezett dátumához időben legközelebb álló francia kiadás. Anthitus francia szövegében az első előforduláskor csak Menelaus társának nevezi a másik férfit, és csupán akkor említi őt név szerint, amikor a két férfi felhozta az utcára kiszórt ékszeresládika tartalmát, és végre megtalálta az okiratokat Lucretia szobájában, amiért eredetileg jöttek. Amint alább olvasható, az idő előrehaladtával az egyes francia nyomdászok ortográfiai és néhol tartalmi változásokat is bevezettek a szövegbe.

[Lyon] [Jean de Vingle] [kb. 1496-1497?], Párizs, BNF, Res. P-Y2-2223, Eii ív recto oldalán:

¹⁶ SCHINDLER (2016: 173).

¹⁷ Kemp (2011: 28).

¹⁸ KEMP (2011: 29).

Menelaus et bretus vont revenir et aporter ledit couffre puis chercherent en la musse ou il estoit paravant musse eurlal et troverent les lettres quel queroyent ilz sen vont et commandent lucesse a dieu.

Paris, Michel Le Noir [1508 körül], München, BSB Inc. s.a. 1733h, modern ceruzás számozás szerint 23 verso oldalon:

Menelaus et Bretus vont revenir et apporter ledict coffre a pouis sercherent en la musse ou il estoit par avant muse et trouverent les lettres quilz queroyent pouis sen vont et commanderent Lucesse a Dieu

[Lyon, Denis de Harsy] 1537, Chantilly, Musée Condé, XI.D.29., F ív verso oldalán:

Menelaus et Brutus vont revenir et apporter ledict coffre, et puis chercherent en la musse ou il estoit paravant musse, et troverent les lettres, quilz queroyent, puis sen vont, et commanderent Lucesse a Dieu.

Szemponyunkból az a fontos, hogy az 1496–97 köré datált lyoni és az 1508-ra tehető párizsi kiadásokban Menelaus kollégájának a neve *Bretus*. Ezek a szövegállapotok tehát szintén tükrözik az eredeti Bertus alakban valamikor bekövetkező b-r-e betűcserét, illetve a b-r-[magánhangzó] betűcserét, mint azt a két fentebb idézett kéziratos szövegtanúban (mss Gi és Ps3) is láttuk. Az 1537-es lyoni kiadásban pedig az emendátor az értelmetlen Bretus alakból e-u cserével az értelmes Brutus alakot iktatja a szövegbe. A fenti példák tehát azt mutatják, hogy a francia nyelvterületen a Bertus – Britus – Bretus – Brutus olvasatsor alakult ki. Nem zárható ki, hogy az 1515-ös angol töredék fordítója hasonló latin vagy akár francia szövegtanúból indult ki, vagy saját maga is el tudta végezni a Bretus – Brutus emendációt. Nem hiszem azonban, hogy ha a b-r-e vagy b-r-i betűsörtől különböző alakot látott volna, akkor abból képes lett volna a Brutus alakot kihozni, vagyis nem valószínű, hogy az eredeti szerzői szándékot tükröző, történelmileg motivált Bertus alakból jutott volna egyetlen lépésben a Brutus emendációig, pusztán az *ope ingenii* módszerével. Ha a későbbiekben módomban nyílik Anthitus francia fordításának minden kiadását megvizsgálni, illetve, ha a latin kéziratos hagyomány teljes feltárására sor kerül majd, megpróbálom itt megfogalmazott feltételezésemet újabb szövegtanúkkal alátámasztani.

Ha végiggondoljuk, a Bertus–Brutus változás ugyan *lectio faciliior*, de a *Historia* saját kontextusában nagyon is motivált olvasat. A novella szövegében ugyanis először Lucretia,¹⁹ majd a vége felé Eurialus hivatkozik Brutus feleségére,²⁰ Portiára, mint a házastársi hűség jelképére. Lucretia szavai a másolás (illetve a nyomdai szedés) szempontjából előbb olvashatók, mint hogy Menelaus furcsa nevű tisztviselőtársa feltűnne a szövegben, így az asszociációs alapot ennek a történelmi szereplőnek a feltűnése is szolgálhatta a változtatásra. A klasszikus kultúrából származó intertextuális utalások mozgásba hozhatták a másoló fantáziáját, de a sienai közeg túl távoli volt számára, ha nem teljességgel lényegtelen.

A teve és a fecske

E. S. Piccolomini Eurialus és Lucretia történetét bizonyosan egy vájtfülű, a latin klasszikusokat kiválóan ismerő közönségnek szánta, miközben munkájával természetesen saját műveltségét is fitogtatta. Az egész szöveget úgy építette fel, hogy az megmutassa fokozatos felfejthetőségét. Piccolomini néhány helyen explicit utalásokat tett klasszikus szerzőkre, olykor szó szerint is idézve őket, hőseinek beszélő neveket adott, és felhívta olvasóit, hogy minden sora mögé odaértsék azt is, amit egy autoritás kicsit máshogy már elmondott. Mintegy az olvasáshoz szolgáló kulcsként a történetet keretező egyik levelet Kaspar Schlick birodalmi kancellárnak ajánlotta, egész világosan utalva rá, hogy a történet főhőse valamiképpen maga Schlick. Ezen a nyomon elindulva a kutatás sokáig feltételezte, hogy a másik ajánlás is kulcs, s a női főhős alakja mögött a címzett Mariano Sozzini *felesége* állt volna. Ez a teória nem nyert bizonyítást, és a legnagyobb rejtély, hogy ki is volt Lucretia, még feltárára vár. Piccolomini szövegszervező képességét ismerve a hölgy férjezett családi neve a Camilli (*familia Camillorum*), egyértelmű lehetett azok számára – mint Sozzini és Schlick –, akik egyébként is ismerték a történet hátterét. Konkrétan Camilli nevű család az 1430-as években nem élt Sienában, de valószínű, hogy a lokális viszonyok (pl. legendás genealógiák) ismerői ezt a belső viccet is meg tudták fejteni.

Ez a tudás a modern olvasó számára elveszett, vagy még nem tárult fel, az egyik ősnymodász számára azonban meg sem mutatkozott.

¹⁹ MÁTÉ (2018: 253).

²⁰ MÁTÉ (2018: 299).

Piccolomini szerint Lucretia házas volt, bár még nem töltötte be huszadik évét, és a dúsgazdag Camilli család tagjához, Menelaushoz adták feleségül: *adulescentula nondum annos viginti nata, in familia Camillorum praediviti viro Menelao nupta*.²¹ A családra vonatkozó információ szintén abba a kategóriába esik, amely az időben és térben távoli személyek számára csupán kitöltendő hely a papíron, így könnyen elvész. A név minuscula betűkkel való írása, az l-ek számának bizonytalansága egy esetleges hallás utáni lejegyzéskor, és az i ékezetlensége talán többször át vezetett el oda, hogy a C 71 kiadásban²² a büszke Camilli család tevévé lett: *viginti annos nacta: in familia camelorum[!] praediviti viro Menelao nupta*. Hogy pontosan ki tevévé²³ őket, azt nem tudjuk, de a másolási folyamat feltételesen így rekonstruálható: Camillorum – Camilorum – camilorum – camelorum.

Az állati olvasatok befejezéseként következzen a fecske esete a másolói fantáziával. A Wrocław-i Egyetemi Könyvtár egy másik, IV Q 53 jelzetű kódexében található *Historia* variáns másolója valószínűleg elég nehezen olvasható antigráfból dolgozott, számos pontatlansággal adva tovább a szerelmi történetet. A kérdéses helyen Eurialus és Lucretia levélváltása eljut a személyes találkozás felvetéséhez, és egy olyan erotikus utaláshoz, a mindenhová bejutó bolha képéhez, amelyet a történet több fordítója is túl erősnek talált ahhoz, hogy saját nyelvén tolmácsolja. *Invenire me solam, nisi fias hirundo, non potes. Altae sunt domus et aditus custodia clausi.* – így Lucretia.²⁴ Eurialus válasza kiküszöböli a magas házfalak jelentette akadályt is: *O utinam fieri possem hirundo! Sed libentius transformari in pulicem vellem, ne mihi fenestram clauderes*.²⁵ Talán a másolt szöveg minősége, talán az olvasottak túlfűtött hangulata vitte rá a kódexmásolót (ms IV Q 53 245v), hogy eltüntetve a fecskét, lemeztelenítse Eurialust: *invenire me solam nisi fias nudo*²⁶ *non potes* – hangzik a

²¹ MÁTÉ (2018: 243).

²² C 71 [*Historia de duobus amantibus*], Aalst, s.t. [Johann de Westfalia & Theod. Martens], 1473.

²³ Vö. *A teve fohásza* ROMHÁNYI (1983: 128).

²⁴ MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 260.

²⁵ MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 261.

²⁶ Attól most tekintsünk el, hogy ebben az ablativusi alakban a *nudus* melléknév latinul nem megfelelő, és csak olaszul állja meg a helyét alanyesetű szóként. Valószínű, hogy a másolás során az egyeztetés nem volt szempont az ismeretlen lejegyzőnknek.

szokatlanul bátor Lucretia invitálása. Ugyan béreslegényként, zsákkal a hátán lépcsőt mászva Eurialus még fényes nappal is bejuthatott a nemes sienai házba, az igencsak kérdéses, hogy mindez hogyan sikerült volna neki ruhátlanul. Reméljük, egyszer előkerülnek olyan szövegtanúk, amelyek igazolhatják, hogyan lett a fecske meztelen, vagyis a *hirundo nudo*: *hirundo* – *hirundo* – *irundo* – (...)undo – *nudo*.

Hogyan is rokon tehát egymással a lelki tyúk, a sienai teve és a meztelen fecske? Mindegyik csaknem elképzelhetetlen, *animal imaginarium*, és mégis létezik, gondatlan (gondtalan? *lectio difficilior*) kezek munkája.

Források

Wrocław, Egyetemi Könyvtár, IV Q 62.

Wrocław, Egyetemi Könyvtár, IV Q 53.

Vatikánváros, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. Lat. 1585.

Giessen, Universitätsbibliothek, 1256.

Párizs, Bibliothèque Nationale, Lat. 8757.

C 71 [Historia de duobus amantibus], Aalst, s.t. [Johann de Westfalia & Theod. Martens], 1473.

R4 [Historia de duobus amantibus], [Róma, a *Mercuriales Quaestiones* tipográfusa (Theobaldus Schenbecher?), 1473 körül].

R3 [Historia de duobus amantibus], s.l. [Róma], s.t. [Bartholomeus Guldinbeck], s.a. [kb. 1477].

Anthitus la Favre, L'ystoire de deux vrai amans Eurial et la belle Lucesse, c. művének következő kiadásai:

[Lyon] [Jean de Vingle] [kb. 1496-1497?], Párizs, BNF, Res. P-Y2-2223.

Paris, Michel Le Noir [1508 körül], München, BSB Inc. s.a. 1733h.

[Lyon, Denis de Harsy] 1537, Chantilly, Musée Condé, XI.D.29.

Felhasznált irodalom

FRANSSEN 2019 P. FRANSSEN, *Jan Van Doesborch and the History of Euryalus and Lucretia*, Dutch Crossing. *Journal of Law Countries Studies*, DOI: 10.1080/03096564.2019.1617182.

FRUGONI 1941 A. FRUGONI, Enea Silvio Piccolomini e l'avventura senese di Gaspare Schlick, *Rinascita* 4 (1941): 229–249.

KEMP 2011 W. KEMP, Des deux amans de Piccolomini. Les éditions de la traduction lyonnaise antérieures à 1540 (J. de Vingle, M. Havard, M. Le Noir, O. Arnoullet et D. de Harsy), *Réforme, Humanisme, Renaissance* 71, 1 (2011): 23–33.

MÁTÉ 2018 MÁTÉ Á., Egy kora újkori sikerkönyv története: 15–16. századi szövegvariánsok és fordítások Eneas Silvius Piccolomini

- Historia de duobus amantibus című szerelmes regényéből,, Budapest, 2018.
- MÁTÉ 2019 MÁTÉ Á., E. S. Piccolomini Historia de duobus amantibus: Nyelvi és kulturális gátak tizenhat korai fordítás tükrében, Antikvitás és Reneszánsz 3(2019): 79–91.
- ROMHÁNYI 1983 ROMHÁNYI J., *A teve fohásza*, in ROMHÁNYI József, Szamárfül, Budapest, 1983.
- SCHINDLER 2016 R. SCHINDLER, Die bebilderte Enea Silvio Piccolomini Handschrift des Carles de France. Ein Beitrag zur Buchmalerei in Bourges and zum Humanismus in Frankreich, Turnhout, Brepols, 2016.

The Sienese Camel and the Shirtless Swallow: Episodes from the Marvelous Life of the „Lectio Facilior” Scribal Error

The present article draws attention to some special scribal errors which appear in the manuscript and print tradition of E. S. Piccolomini’s Historia de duobus amantibus. Those errors often are unintendedly humorous, and shed some light on the associative and technical mechanisms influencing the printers and scribes during their work. The two fantastic beasts mentioned in the title of this article were also born on the pen of some anonymous copyist, however, sadly, they did not enter to any of the multiple translations based on the Latin love story.

Keywords: lectio facilior, scribe, scribal errors, misprinting, *Historia de duobus amantibus*